

«ΑΥΘΑΙΡΕΤΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ»

Από την αυτοκτονία στον κοινωνικό βίο

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η αυτοκτονία –το αφηρημένο ουσιαστικό δεν μαρτυρείται στα αρχαία ελληνικά –θα μπορούσε να αποδοθεί στην αρχαία γλώσσα ως *αύθαιρετος θάνατος*, δηλ. ως θάνατος ο οποίος προέρχεται από την αυτόβουλη επιλογή (ή *αίρεσιν*) του αυτοκτονούντος¹. Οι αρχαίες πηγές, ελληνικές και ρωμαϊκές, που σχολιάζουν τα αίτια συγκεκριμένων αυτοκτονιών δεν ανατρέχουν, όπως είναι ευνόητο, στις κατηγορίες της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας. Το μόνο που μπορούμε να εξακριβώσουμε από τους ίδιους τους αρχαίους –από τις επιτύμβιες επιγραφές, τα όνειρα, τους μύθους και τους ιστορικούς– είναι η νοοτροπία ή οι διάφορες νοοτροπίες με τις οποίες αντιμετώπιζαν τον αυτοχειρισμό κάποιου συνανθρώπου τους.

Η νοοτροπία σχετικά με τον *αύθαιρετον θάνατον* στηρίζεται αναγκαστικά πάνω σε άλλες κοινωνικές νοοτροπίες, συχνά αρκετά σύνθετες και υπολανθάνουσες. Για παράδειγμα, ανάμεσα στους άνδρες, οι οποίοι αυτοκτονούν τουλάχιστον τρεις φορές συχνότερα από τις γυναίκες σύμφωνα με τις ελληνικές και ρωμαϊκές πηγές², μνημονεύονται ως κύρια αίτια των αυτοκτονιών η προσβολή της τιμής και γενικά η αφόρητη πίεση της αιδούς, του αισθήματος, τρόπον τινά, της (υπερβολικής) ευαισθησίας στις αξιολογήσεις και προσδοκίες των άλλων μελών της κοινωνίας³. Στην πρωτοποριακή του μελέτη *Le suicide* (1897), ο Durkheim ενοχοποίησε το αίσθημα της «αποξένωσης» ως πρωταρχικό αίτιο της αυτοκτονίας στις βιομηχανικές κοινωνίες. Στην αρχαιότητα όμως ενοχοποιείται, καθώς φαίνεται, ακριβώς το αντίθετο της «αποξένωσης», δηλ. το φαινόμενο της ασφυκτικής ένταξης στην κοινωνική ομάδα και ταύτιση μ' αυτήν⁴. Μια κοινωνία όπου οι πάντες ήταν «προσηλωμένοι στον ανταγωνισμό και τη σύγκριση» κατά τη γενίκευση του Dover, και γι' αυτόν τον λόγο ήταν άτονη η έννοια της *φιλανθρωπίας* και του *ελεείν*, θα πρέπει να είχε αξιολογημένο ποσοστό αυτοκτονιών⁵. (Δυστυχώς τα δεδομένα της αρχαιότητας δεν προσφέρονται γενικά σε αξιόπιστη ποσοτική ανάλυση⁶.)

2. Παρόρσηση του Φιλίππου Β', πατέρα του Μ. Αλέξανδρου.

Στο άρθρο αυτό θα αναλύσω δύο περιπτώσεις αυτοκτονίας από την ελληνική αρχαιότητα. Μολονότι τοποθετούνται σε διαφορετικές κοινωνίες –η μία στη δημοκρατική Αθήνα, η άλλη στη μοναρχική Μακεδονία του Φιλίππου Β'– είναι τυπικές ως προς τα αίτια και τις γενικότερες νοοτροπίες που προϋποθέτουν. Πράγματι, η «αποζημίωση» στη μελέτη των μακάβριων, ενίοτε, αφήγησεων για αυτοκτονία έγκειται στο ότι η διερεύνηση αυτή φωτίζει πρωτίστως τη «λαϊκή ηθική»⁷ της κοινωνίας του αυτόχειρα.

Ι. Τίμαρχος

Ο Τίμαρχος (γεννήθηκε περί το 391/0 π.Χ.) υπήρξε θύμα μιας πολιτικής βεντέτας η οποία περιείχε εν αφθονία στερεοτυπικά στοιχεία μιας επιμελημένης, ανελέητης λασιολογίας. Αυτή η «δολοφονία του χαρακτήρα του αντιπάλου» ήταν σχεδόν υποχρεωτικό ρητορικό υποείδος, το οποίο επιστρατεύονταν σε δικαστικούς αγώνες και άλλες δημόσιες αντιπαράθεσεις⁸. Το 346/5 π.Χ. ο αθηναίος αυτός πολιτικός, ο οποίος ανήκε στο «κόμμα» του Δημοσθένη, κατηγορήθηκε ενώπιον δικαστών, κατά τη δοκιμασία *ρητόρων*⁹, για *έταιρση* και καταδικάστηκε στην προβλεπόμενη από τον νόμο *δίμια*, δηλ. (μεταξύ άλλων) στη στέρηση του δικαιώματος να αγορεύει στην εκκλησία του δήμου και ακόμη και να εμφανίζεται σε δημόσιους χώρους όπως η αγορά¹⁰. Στην κλασική περίοδο ο τεχνικός όρος *έταιρση* αναφερόταν αποκλειστικά στον αθηναίο πόλιτη –αγόρι, έφηβο ή ενήλικα– ο οποίος σε μια ομοφυλοφιλική σχέση έπαιξε ρόλο ανάλογο με εκείνον της *έταιρ*¹¹. Όπως τα όρια μεταξύ της συμπεριφοράς μιας *εταίρας* και μιας πόρνης ενίοτε ήταν δυσδιάκριτα, ανάλογο με τις περιστάσεις ή τα συναισθήματα του εκάστοτε καταγγέλλοντος, έτσι και ο φορτισμένος όρος *έταιρση* ήταν δυνατόν να σημαίνει απροκάλυπτη πο-

νεία (πβ. *πορνείουθεσι*) γενικότερα *έταιρσεις* σύμφωνα «το να πουλάει ένας άνδρας το σώμα του σ' άλλον άνδρα»¹². Ο Αισχίνης, ο κατηγορός του Τίμαρχου, παρέθεσε στον λόγο που εξεφώνησε στη δική του σχετικό νόμο: ο *πεπορνειόμενος* ή *έταιρικός* εστερείτο των πολιτικών του δικαιωμάτων εν γένει «γιατί ... όποιος πούλησε το σώμα του ... δεν θα διστάζε να απειμπολήσει το συμφέρον της πόλης» (Αισχίνης Ι, 29-32)¹³.

Η όλη *δοκιμασία* του Τίμαρχου, όπως προκύπτει από το αριστοταγματικό αφηγηματικό μέρος του λόγου αυτού, δομήθηκε πάνω σε μια ανθηρή και εμπασθέστατη σκανδαλολογία¹⁴.

Για παράδειγμα (κατά χρονολογική σειρά):
1. Όταν ήταν ακόμη *μειράκιον* πενούσε πολλών χρόνων καθημερινά στο ιατρείο ενός γνωστού ιατρού στην Πειραιά με το πρόσχημα ότι σπούδαζε ιατρική, ενώ στην πραγματικότητα εξεδίδε τον εαυτό του (40, *τη ἀλήθειά πωλείν αὐτὸν προσηρημένος*) σε εμπόρους διαφόρων εθνικότητων αλλά και σε αθηναίους πολίτες¹⁵.
2. Στη συνέχεια συνέζησε διαδοχικά με επτά άνδρες επί χρήμασι (41, 52 κ. ε.).
3. Έτσι ο κατηγορούμενος απέκτησε ήδη από τα νεανικά του χρόνια τη γνωστή τοις πάσι *έπωνυμία* (δηλ. το παρατσουκλι) *πόρνος* (130-1, πβ. 157, 159)¹⁶. Ο Αισχίνης παραθέτει, υποτιθέμενη, την κοινή αντίδραση στο άκουσμα του ονόματος *Τίμαρχος*: «*Ποῖος Τίμαρχος; ὁ πόρνος;*» (130).

Κατά την ανδροβρομή στο βρώμικο (έστω και απομακρυσμένο πλέον) παρελθόν του υποδούκου ο κατηγορός παρεμβάλλει αντιστικτικά –και σχεδόν επιβεβαιωτικά– το παρόν της σωματικής του παρακμής και μισαματικής του ύπαρξης: όταν αγορεύει ο Τίμαρχος ποζάρει «γυμνός»¹⁷ μπροστά στην εκκλησία και έχει καταρρεύσει σωματικά εξαιτίας της «*μῆθρος και βδελυρίας*» (26) και άλλων παλιών καταχρήσεων, τόσο που οι συμπολίτες του στην εκκλησία καλύπτουν το πρόσωπό τους από ντροπή¹⁸. Πώς τολμάει, εξάλλου, να αγορεύει όταν δεν είναι *καθαρός* τό *σώμα* (188, πβ. 195);

Την υπεράσπιση του Τίμαρχου ανέλαβε ο Δημοσθένης. Παρόλο που ο κατηγορός Αισχίνης δεν μπορούσε να προσκομίσει αξιόπιστα πειστήρια και μάρτυρες (όπως παραδέχεται ο τελευταίος, πβ. 71-89, 160-5), ο Τίμαρχος καταδικάστηκε και καταστράφηκε έτσι η στοδιόδρομία ενός δοκιμασμένου και γνωστού πολιτικού¹⁹. Άραγε ευσταθούν οι κατηγορίες του Αισχίνη; Το μόνο βέβαιο, όπως επισημαίνουν ο Carey και ο Fisher, *σποράδην*, είναι ότι α) ο Τίμαρχος υπήρξε ιδιαίτερα ελκυστικός άνδρας στα νιάτα του, β) η προσωπικότητά του προφερόταν σε ανάλογες φιμολογίες (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν ενόχος) και γ) το πολιτικό κλίμα της εποχής ενόησε την καταδίκη του. Η μέτεπειτα τύχη του μακείναι αβέβαιη. Οι μαρτυρίες ότι ακυρώθηκε επισήμως η *στμία* του αργότερα ανάγονται σε βυζαντινές πηγές, όπως παραδέχεται ο Fisher, και δεν είναι πειστικές²⁰. Ο ψευδο-Πλούταρχος (2ος αι. μ.Χ.), στους *Βίους των ρητόρων* 840-1, ερμηνεύοντας κατά κυριολεξία δύο χωρία σε μια αγούρευση του Δημοσθένη, υποθέτει αυτόματα ότι ο καταδικασθείς, αποχωρώντας από το δικαστήριο, «*αὐτὸν ἀνήρτησεν*»²¹. Είναι ενδιαφέρον ότι αποδίδει στον υποτιθέμενο αυτόχειρα τον στερεοτυπικό

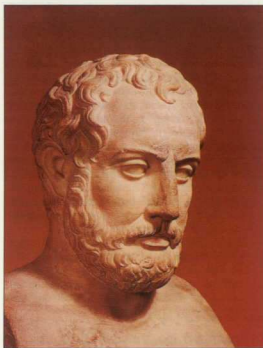
7. Η αναφορά στη «λαϊκή ηθική» είναι ενδεικτική της προσπάθειας να δοθεί μια ερμηνεία της αυτοκτονίας ως πράξης που σχετίζεται με την ηθική της κοινωνίας του αυτόχειρα.

αυτό και στατιστικώς συνηθέστερο τρόπο αυτοθανασίας²². Ο Fisher θεωρεί ότι τα «βίαια» ρήματα στον Δημοσθένη *άνηρχε* και *απώλεσε* στα οποία παραπέμπει ο ψευδο-Πλούταρχος δεν είναι παρά μόνο μεταφορές²³. Όμως, νοούμενο μεταφορικώς το ρήμα αυτό προϋποθέτει αντικείμενο το οποίο δεν είναι φυσικό πρόσωπο, π.χ. *άναιρώ νόμον*²⁴.

Από μόνη της η ποιή της *αμίας* θα μπορούσε να ωθήσει έναν πολίτη στην αυτοκτονία εφόσον ισοδυναμούσε με την υποχρεωτική, ισόβια φμίωση και γεννικότερα με την κατάργηση της ανδρικής του τιμής²⁵. Όπως έχει επισημανθεί, στην ανταγωνιστική αθηναϊκή μικροκοινωνία η υπερευαισθησία (*αιδώς*) στην κοινή γνώμη λειτουργούσε τόσο καθοριστικά, που οι ίδιοι οι αρχαίοι επικροτούσαν την αυτοκτονία για λόγους τιμής²⁶.

II. Πausanias

Η αρχαιοελληνική κοινωνία ή μάλλον η πλειάδα των επιχωρίων κοινωνιών που συγκροτούσαν τον ελληνικό κόσμο διαπιστιζόταν από την ιδεολογία ενός αντιπατικού –για μας– *machismo*. Η αμφιθυμία αυτή συγκεκριαλιώνεται στη θέση του Αισχίνη (πβ. i. 136 και *στοράδην*): «Και εγώ φλερτάρω νεαρούς, τηρώντας βέβαια τους περιορισμούς του *δικαίου έρωτος* (βλ. αμέσως πιο κάτω), αλλά δεν το παρακάνω, εκπορευόμενος ή αναλαμβάνοντας παθητικό ρόλο»²⁷. Μια τέτοια ιδεολογία ήταν πολύ φυσικό να προσφέρει, ως παραδοσιακό, σχεδόν, εργαλείο –ή όπλο– κοινωνικού ελέγχου, την ατσία περί απόκλισης από τον *δίκαιον* (sc. ομοφυλοφιλικό) *έρωτα*, ο οποίος απέκλειε εξ ορισμού (μεταξύ πολλών άλλων πα-

3. Ο Αισχίνης.

ραμέτρων) την εκπόρνευση²⁸. Η ακόλουθη περίπτωση δείχνει, όπως και η συγκαίριανή μ' αυτήν υπόθεση του Τιμάρχου, πόσο βολικός και πολλαπλώς συμβολικά φορτισμένος ήταν ο κοινός τόπος της λαιδορίας περί «κατάχρησης της ομοφυλοφιλίας». Διαβάζουμε στη *Βιβλιοθήκη* (XVI 93.3-7, επιμ. M. Sordi) του Διοδώρου Σικελιώτη (περίπου 60 π.Χ.):

4. Ερυθρόμορφη οinoχόη (περίπου 460-435 π.Χ.), Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe.
 α) ένας Έλληνας (αριστερά) επιτίθει, αναγγέλλοντας «Είμαι ο Ευρυμέδων [ενν. ποταμός]»,
 β) ο θηλυκρεπής Πέρσης (δεξιά) σκύβει πρόσωπα, αποντώντας «Είμαι παθητικός». Αλληγορία της νίκης των Ελλήνων επί των Περσών παρά τον Ευρυμέδοντα ποταμό, περίπου 460 π.Χ.

Παυσανίας ἦν τὸ μὲν γένος Μακεδῶν ἐκ τῆς Ὀρεστίδος καλουμένης, τοῦ δὲ βασιλέως σωματοφύλακα καὶ διὰ τὸ κάλλος φίλος γεγονώς τοῦ Φιλίππου. οὗτος ὄραν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀγαπημένον ἕτερον Παυσανίαν ὁμώνυμον ἑαυτῷ ὀνειδιστικός πρὸς αὐτὸν ἐχρήσατο λόγους, φήσας ἀνδρόγυνον εἶναι καὶ τοὺς τῶν βουλευμένων ἔρωτας ἐτοιμῶς προσδέχεσθαι. ὁ δὲ τὴν ἐκ τῆς λοιδορίας ὕβριν οὐκ ἐνέγκας τὸ μὲν παρὸν κατασώψασεν, Ἀτάλλῳ δὲ τι τῶν φίλων ἐπικρινάσασθαι πρὶ τῶν μελλόντων πράττειναι ἔκουσίας καὶ παραδόξως ἑαυτὸν ἐκ τοῦ ζῆν μετέστρεψεν. μετ' ὀλίγας γὰρ ἡμέρας τοῦ Φιλίππου πρὸς Πλευρίαν τὸν τῶν Ἰλλυριῶν βασιλέα διαγωνιζομένου πρὸ τοῦ βασιλέως στάς ἀπάσας τὰς φερομένας ἐπ' αὐτὸν πληγὰς ἀνεδέξατο τῷ ἰδίῳ σώματι καὶ μετήλλαξεν.

Διαβηθελὸς δὲ τῆς πράξεως ὁ μὲν Ἀτάλλος, εἰς ὧν τῶν ἐξ ἀλλῆς καὶ πολὺ δυναμένων παρὰ τὴν Βασιλέα, ἐκάλεσεν ἐπὶ δειπνῶν τὸν Παυσανίαν καὶ πολὺν ἐμφορῆσας ἄκρατον παρέδωκεν αὐτοῦ τὸ σῶμα τοῖς ὀρεκτικῶσι εἰς ὕβριν καὶ παραινίαν ἑταιρικῆν.²⁹

Το περιστατικό χρονολογείται 7-8 ἔτη πριν από τὴν δολοφονία τοῦ Φιλίππου Β', δηλ. περίπου το 345-4 π.Χ.³⁰ Ἡ ἐκ τῆς λοιδορίας ὕβρις που υπέστη ὁ νεότερος (!) Παυσανίας ἔθιγε τόσο τὴν ἐμφυλὴ ταυτότητά του ὡς ἀνδρᾶ ὅσο καὶ τὴν κοινωνικὴ του ταυτότητα ὡς ἀνδρᾶ πολίτη. Ἀνδρόγυνος – ἀν αὐτὸς εἶναι ὁ ακριβὴς ὅρος που ἐκτοξεύθηκε – σημαίνει κατὰ κυριολεξία «ἐρμαφρόδιτος»³¹. (Πβ. τὴν περιγραφή του Τιμάρχου ἀπὸ τὸν Αἰσχίνῃ (1 185): «ἀνδρᾶ στὸν ὅμοιο που ἔχει μολυνθεῖ ἀπὸ τὴς ἀμαρτίας μιᾶς γυναίκα».) Τὸ συγκεκριμένο του Σικελιώτη ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ χλευασμὸς αὐτὸς «ἐκθῆλυσε» τὸν νεό, ἐξιώνοντα μεταφορικὰ τὴν (υποτιθέμενη) προθυμία του (πβ. ἐτοιμῶς) καὶ τὴ δεκτικότητα του (διάβαζε: παθητικότητα) σε πλείονες ἐραστῆς (πβ. προσδέχεσθαι) με τὴν «τυπικὴ» συμπεριφορὰ τῆς γυναίκας, στὴν ὁποία οἱ ἀρχαῖοι παγίως ἀπέδιδαν ἀσυγκράτητὴ ἀδυναμία περὶ τὰ ἐρωτικὰ³². Ἐκεῖνο που, ὅπως εἶδαμε, λογιζόταν ἀξιόμημο δὲν ἦταν ὁ ὁμοφυλοφιλικὸς ἔρωτας per se, ἀλλὰ ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν δικαίον ἔρωτα καὶ ἐξιδανικευμένες συμπεριφορᾶς ὅπως ἡ *σφραροσύνη* («αὐτοσυγκράτηση»), τὸ κατ' ἐξοχὴν ἰδανικὸ ἐνὸς σπλίτη πολίτη³³. Ἡ λοιδορία τῆς ἐκθῆλυσης τοῦ ἀντιπάλου ἦταν κωμικὸς καὶ δικανικός τόπος³⁴ καὶ ἐπὶ πλεόν, «πρᾶξη λόγου» (performative speech-act)³⁵ ἡ ὁποία, ὅπως θὰ δοῦμε, «βιάζε» συμβολικὰ τὴν κοινωνικὴ ὑπόστασι τοῦ λοιδορούμενου, ἀποτελώντας τὸ ἰσοδύναμό τῆς ὕβρις με τὴ νομικὴ (ιδεολογικὴ) ἐνομή³⁶. Μια παρόμοια πρᾶξη λόγου – ἢ ὁποία ἐπίσης εἶχε μοiraio πολιτικὸ ἀντικτυπομαρτυρεῖται για πρώτη φορά τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ., ἀν πιετώμενος τὴν ἀριστοκρατικὴ Ἀθηναίων πολιτεία (κεφ. 18.2): ὁ Θέτταλος, ἐνός εκ τὸν Πεισιπραστιδῶν, ἐρωτεύθηκε τὸν Ἀρμόδιο (τὸν μετέπειτα «τυραννοκτόνο») καὶ ὅταν ὁ τελευταῖος τὸν ἀπέριψε ὁ Θέτταλος τὸν ἐξῆυβρισε ὡς *μαλακόν*, δηλ. «θῆλυροπρῆτῆ».

Ὅπως εἶδαμε, ἡ δίωξη του Τιμάρχου ἦταν δυνατὴ χάρη στὴν κρατούσα «λαϊκὴ ἠθική»³⁷, βάσει τῆς ὁποίας ἡ διαγωγή ἐνός πολίτη σ' ὅλες τῆς ἐκφάνσεις τοῦ βίου του προεῖδαζε γιὰ τὴν

πολιτικὴ του ἐπάρκεια καὶ συμφωρόταν ἀκόμη καὶ με τὴν πίστη στὸ πολίτευμα³⁸. Ὁ εὐκόλος αὐτὸς συμφωρμὸς θὰ καθίστασθε ἀκόμη πῶ εὐάλωτο στὶς στερεοτυπικὲς λοιδορίες τὸν ἐρώμενο ἐνός βασιλιά ὁ ὁποῖος ἐνδοχόμενως εἶχε γίνει καὶ σωματοφύλακός του. Διολοθηθαιόντας ἐτοιμῶς, λόγω καιροσκοτίας, ἀπὸ τὸν (υποτιθέμενο) ἐραστῆ του³⁹ στὸν Φίλιππο προέδριε τὴ *φιλία*⁴⁰ του με τὸν ἀρχικό του ἐραστῆ, ἐκπινουμένους στὴν οἰσία. Ἡ ἀτίσιση τοῦ πρώτου Παυσανία μας ἐπιστρέφει στὸ σκεπτικὸ τοῦ νόμου που παρέβησε ὁ Αἰσχίνης (1 29): «...ὁποῖος πούλησε τὸ σῶμα του ... δὲν θὰ διστάσει νὰ ἀπεμολογήσει τὰ συμφωρόντα τῆς πόλης». Με τὴν ἴδια προθυμία ὁ δεύτερος Παυσανίας θὰ πρόδιε, ἀν τὸν συνέφερε, καὶ τὸν μακεδῶνα μονάρχη.

Τὸ ὅτι ὁ ονειδισμὸς αὐτὸς εἶχε σαφέστατο πολιτικὸ περιεχόμενο προκύπτει ἐυχερῶς ἀπὸ τὸν «παράδοξο», κατὰ τὸν Διόδωρο Σικελιώτη, τρόπο τῆς αυτοκτονίας καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν προετοιμασία τῆς. Σε μιὰ συμπλοκὴ με τοὺς Ἰλλυριοὺς ὁ Παυσανίας στάθηκε μπροστὰ στα βῆλη που προορίζονταν γιὰ τὸν Φίλιππο. Ἡ συγκεκριμένη μέθοδος –μετέριψε τὸν εαυτὸν τὸν ἐπιτήδες σε ἀνθρώπινη ἀσιδιά– ἦταν ἐνός ἐπιδεικτικὸς τρόπος νὰ διατρανώσει τὴν ἀφοσίωσή του στὸν βασιλιά (καὶ ἐραστῆ) του. Ἐτοῖ ἀνασκέυσε ἐμπρακτὰ τὰ υπονοούμενα τῆς λοιδορίας γιὰ ἀπιστία. Ἡ αυτοθανάτωσι αὐτῆ εἶχε τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς «ἀλτρουιστικῆς» αυτοκτονίας τοῦ Durkheim, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται ἀκόμη καὶ σήμερα σε στρατιωτικὸς κύκλους⁴¹. Στὴν πραγματικότητα, ὁμως, λόγω τῶν ἀνδμικτῶν τῆς κινήτρων ἡ αυτοκτονία τοῦ Παυσανία εἶναι περισσότερο ψεῦδο-ἀλτρουιστικὴ.

Κατὰ δεύτερον, τὰ προστάδια τῆς αυτοκτονίας, ὅπως τὰ ἀσηγεῖται ὁ Σικελιώτης, εἶναι ἀποκαλυπτικά. Ὁ νεαρός σωματοφύλακός (ι) δὲν ἀντιεῖχε τὴν ὕβρι, τὴν ὁποία ἀρχικὰ ὑπέμενε σιωπηρὰ. Ἡ λεπτομέρεια αὐτῆ υποδεικνύει ὅτι ἡ προσβολὴ τῆς τιμῆς ἦταν ἡ πρωταρχικὴ ἀτία τῆς αυτοκτονίας. Ἐν συνεχείᾳ ὁμως ὁ Παυσανίας ἐμπιστεύτηκε (πβ. ἐπικρινώσασθαι) στὸν ἐξ ἀπορητῶν του μονάρχη Ἀτάλλο⁴² τὸ σκεδῖο του νὰ αυτοκτονήσει. Αὐτῆ ἡ κίνησι ἰσως υποδηλοῖται ὅτι ἡ αυτοκτονία σχεδίστηκε καὶ ὡς πρᾶξη πολιτικῆς ἐκδίκησης καὶ δικαίωσης. Γιατὶ, ἐξ ἄλλου, νὰ προαναγγελεῖ τὸ σκεδῖο τὸν στον ἀλάρχη⁴³; Ὅποια καὶ ἀν ἦταν τὰ δευτερεύοντα κίνητρα τῆς αυτοκτονίας, εἶναι πάντως βέβαio ὅτι αὐτῆ ἐξυμνητούσε τὸν Ἀτάλλο. Ὁ τελευταῖος συγκατένευσε – ἢ τουλάχιστον δὲν ἀπέριψε τὴν πρᾶξη. Γιατὶ ὁμως νὰ ἀποτρέψει ἐνός σμαουρὰ τὴν αυτοκτονία ἐνός ἄλλου σμαουρὰ γιὰ λόγους τιμῆς; Στὴ μακεδονικὴ αὐλὴ θὰ ἦταν ἐξίσου ἀπίθανο νὰ γίνε μιὰ τέτοια παρέμβασι.

Ὁ Διόδωρος ἐξαιρεῖ τὸ *εὐκσίον* τῆς αυτοκτονίας αὐτῆς, ἢ ὁποία θὰ εἶνε cause célèbre (πβ. *Διαβηθελὸς δὲ τῆς πράξεως*) κυρίως γιὰ πολιτικούς λόγους. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ van Hooff, οἱ ἀρχαῖες πηγῆς οἱ ὁποῖες περιγράφουν περιπτώσεις ἀυτοχειριασμοῦ ἀγνωστοῖν σχεδῖν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν «ψυχικὴ διαταραχὴ» ὡς ἀτία, ἐνῶ πρὸ βάλλου συνήθως τὴν ἐλευθερία καὶ συνειδητὴ ἐπιλογὴ του ἀυτοχειρα⁴⁴. Ἐν ἐκλάβουμε τὴν αυτοκτονία του Παυσανία ὡς «ὑπερκαθορισμένη» (κατὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία), τότε μπορούμε

να αναγνώσουμε και την προαναγγελία του σχεδίου του πολλαπλώς. Άραγε ήταν, για παράδειγμα, ένας τρόπος να ενισχύσει την απόφασή του; Μήπως ταυτόχρονα βίωσε μέσα από την επικοινωνία με τον Άτταλο τον θρίαμβο μιας προκαταρκτικής, φαντασιώδους αυτοκτονίας;

Ο επιλογος της αφήγησης επιβεβαιώνει τον προαναφερθέντα συμβολισμό της συγκεκριμένης εκ της λαιδορίας ύβρεως. Η lex talionis –ο νόμος «οδόντα αντί οδόντος»⁴⁵ που εφαρμόζει ο Άτταλος μετά την αυτοκτονία υποδεικνύει ότι θέλησε να αντισταθμίσει την πρώτη, συμβολική ύβρη, που ήταν και η αφορμή της αυτοκτονίας, με έναν πραγματικό βιασμό: ὁ μὲν Ἄτταλος ... παρέδωκεν αὐτοῦ τὸ σῶμα τοῖς ὀρειωκόμοις εἰς ὕβριν καὶ παροινοῖαν ἑταιρικὴν. Παρά την κόσμια φρασολογία του Σικελιώτη το συγκεκριμένο δύσκολο αποκρύπτει τη φύση της τιμωρίας που υπέστη ο έτερος Παισαανίας (ο μελλοντικός δολοφόνος του Φιλίππου) στα χέρια των μεθυσμένων, αγάλιντων μουλαράδων. Στον λόγο του Αισχίνη που ήδη εξετάσαμε, η ύβρις στην οποία ο Τίμαρχος υποτιθεμένος υπεβάλλε τον εαυτό οικειοθελώς ως πεπορνευμένος είναι σκόπιμα αδιευκρίνιστη, αλλά τα συμφραζόμενα του Αισχίνη, σε συν-

δυασμό με την κατηγορία ότι ο Τίμαρχος πρόθυμα προσέφερε το σώμα του να γίνει το ερωτικό άθρυμα ἄγριων ἀνδρῶν, περιλαμβάνουν και την πράξη του βιασμού⁴⁶.

Οι δύο σύγχρονες αυτοκτονίες που αναλύθηκαν –του Τίμαρχου και του Παισαανία– μπορούν, εν κατακλείδι, να αναγνωσθούν ως ένα δίπτυχο με τα ίδια στερεοτυπικά στοιχεία: την κατηγορία για απόκλιση από τον δίκαιο ἔρωτα, την κινητοποίηση της αιδούς, τη συνακόλουθη ατιμία του κατηγορηθέντος στα μάτια της κοινωνίας ή της κοινωνικής ομάδας του. «Διαβάζοντας» και τις δύο αυτές περιπτώσεις διαπιστώνουμε αναγκαστικά πολλές από τις αξίες και νοοτροπίες της αρχαίας κοινωνίας.

Σημειώσεις

1. Βλ. τη θεμελιώδη μελέτη του Van Hooff (1990), σ. 140 για το αρχαιοελληνικό λεξιλόγιο αυτοκτονίας με πρόθημα αὐτό-.
2. Αναλογία η οποία συμβαδίζει σε γενικές γραμμές με τις στατιστικές των προβιομηχανικών κοινωνιών, ιδιαίτερα σύγχρονων αφρικανικών χωριών όπως η Νιγηρία και η Ουγκάντα: Van Hooff, ὁ.π., σ. 22.
3. Η αιδώς ως εζωγενής (=επιτροπή) και ενδογενής (=αίσθημα ενοχής) έχει απασχολήσει τους κλασσικούς φιλόλο-

5. Ερυθρόμορφο αγγείο Δούριδος (500-460 π.Χ.), Φλωρεντία. Museo Archeologico Nazionale: ένας άνδρας προσφέρει χρίσματα - χειρονομία ερωτοτροπίας.

γους τουλάχιστον από την εποχή του Dods (1950), κφ. 2. Βλ. επίσης Dover (1974), ιδίως σ. 236-46, και τις εξειδικευμένες μελέτες και του Cairns (1993) και του Williams (1993). Για την *αδελφότητα* στην αυτοκτονία, βλ. Van Hooff, *ό.π.*, ιδίως σ. 28, 48, 94, 107-11.

4. Επιστάτωμα *εξού* την ουδερική παράφραση του Van Hooff, *ό.π.*, σ. 80 για τη λεγόμενη «απρωτοκτική» αυτοθυσία, στην οποία θα αναφερόσ το β' μέρος του άρθρου αυτού.

5. Για τη φιλολογία και τον ανταγωνισμό βλ. Dover (1974), σ. 62, 231-4 ήδη τον 19ο αιώνα ο Jacob Burckhardt ανέδειξε τη σφοδρή ανταγωνιστικότητα των Ελλήνων σε πολλούς τομείς του πολιτισμού τους: Βλ. Burckhardt (1988), *«αγο»*. Για την αντήρηση φιλανθρωπία και το *ελεειν/οικτρίειν*, βλ. Dover, *ό.π.*, σ. 195-202.

6. Π.χ., Griffin (1992), σ. 130-1.

7. Για την θηλιά αυτή, βλ. πιο κάτω.

8. Βλ. Ober (1989), σ. 126-7 (=character assassination).

9. Πβ. Αισχίνης 128 Teubner, Blass-Schindler, (1978). Η δοκιμασία αυτή, η οποία τον 40 α. π.Χ. ήταν σπάνια, ήταν ουσιαστικά δημόσιος προκαταρκτικός έλεγχος της προσωπικής και οικογενειακής ζωής του υποψηφίου «πρωτο» της εκκλησίας: βλ. Ober, *ό.π.*, σ. 110, 119. Carey (2000), σ. 19-20; Fisher (2001), ιδίως σ. 6, 40, 157-60 (ad 1.28).

10. Για το περιεχόμενο και την έκταση της τιμωρίας της ατιμίας βλ. ιδίως Fisher, *ό.π.*, σ. 6 υποσημ. 15 (με βιβλιογραφία) και πιο κάτω. Η πολυκρίση αυτή δική αποτελεί ακρογωνία λίθο της κλασικής πραγμάτευσης της ελληνικής ομοφυλοφιλίας από τον Dover (1978), ιδίως σ. 19-49.

11. Dover, *ό.π.*, σ. 21.

12. Στο ίδιο, σ. 20-1, 23, 27.

13. Στο ίδιο, σ. 20-1. Για το νόθο της διατύπωσης του νόμου στον λόγο του Αισχίνη, βλ. Fisher, *ό.π.*, σ. 145 ad 21. Πιο αξιόπιστα είναι η διατύπωση στον Δημοσθένη κωι. 47.

14. Οι αδυναμίες της επιχειρηματολογίας του Αισχίνη θα αναφερόμεν συνοπτικά πιο κάτω. Βλ. ιδίως Ober, *ό.π.*, σ. 148-51 για τη γενική ρητορική αξιοποίηση της φιλολογίας και του κοσμοπολίτη.

15. Βλ. Fisher, σ. 169-70 ad loc.

16. Βλ. στο ίδιο, ιδίως σ. 56-7, επίσης σ. 270 ad 300 ad 157.

17. Γυμνάσι (26) είναι σχετική έννοια και εδώ υπονοεί απλώς παράδοση του ενδυματικού κώδικα: Fisher, σ. 153-5 ad 26, και Ashley Clements, «Αντίσταση με στυλ: Ρούχα, κουλτούρα και ιδεολογικές αντιθέσεις στην κλασική Αθήνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 82 (2002), σ. 50-58.

18. Πβ. 61, 118, 120. Κατά τον Dover (1974), σ. 238 η συλλογική αυτή ντροπή για το κατόπιν του σωματός του Τιμάρχου είναι περίεργη για τα δικά μας δεδομένα.

19. Βλ., π.χ., Harris (1995), 103 (=a rather feeble case), 105 (=incredibly weak) [sc. cases].

20. Fisher, σ. 22-3.

21. Δημοσθένης χίξ 2, [sc. Αισχίνης] τὸν μὲν [sc. Τιμάρχου] ἀντήρησεν, 285, τούτων ἀπάλατος, τὸν Τιμάρχου.

22. Van Hooff, *ό.π.*, ιδίως σ. 64-72 [η αγχώνη ως κοινή αλλά βίαια υποδομή: πβ. αρρακικά και βικτωριανὰ δεδομένα και αρχαία μέθοδο].

23. Fisher, *ό.π.*, σ. 22 υποσημ. 17. (Βέβαια το ρ. *ἀναίρω* μὲν εἰς τὴν προαγορεύση του σωματός του «φονεύω, αφανίζω» είναι επίσης μεταφορὰ ἐπὶ τὸν ἀντίπαρ.)

24. LSJ, *ἀ-ἀναίρω*, *ἀ-ἀναίρω*, *ἀ-ἀναίρω*, *ἀ-ἀναίρω*.

25. Βλ. Todd (1993), σ. 365 και Allen (2000), σ. 202-5, 230-2 (στοις υποσημ. παραπέμπει ο Fisher, *ό.π.*, 6 υποσημ. 15) για τη φύση της ατιμίας.

26. Βλ. Van Hooff, *ό.π.*, σ. 3 πιο πάνω.

27. Βλ. Dover (1978) ιδίως σ. 42, 54-7, 63-5, 67-8.

28. Dover, *ό.π.*, σ. 42, 45-6, 48.

«Ήταν κάποιος Παισαύνας, μακεδόνας την καταγωγή, από την περιοχή της Ορεστιάδας [στην Άνω Μακεδονία], ομοταμφύλακος του βασιλιά, ο οποίος εξεπιάσ της ομορφιάς του έγινε φίλος του Φίλιππου. Αυτός λοιπόν, βλέποντας ότι κάποιος άλλος Παισαύνας, συνονομάστος, είχε κερδίσει την αγάπη του βασιλιά, τον έβρισκε, λέγοντας ότι είναι «ερωφόδος» και ότι πρόθεμα δέχεται την ερωτοτροπία εσαυτο τον ήθελεν. Ο δεύτερος, μην αντέχοντας την ύβριν που πρόερχεσ αυτή η λοδορία, προς στιγμήν έμεινε τέλεισως σιωπηρός και αφού σήληξε με κάποιον από τους φίλους του, τον Αττάλο, για όσα έμειλε να πραγματοποιήσει, αυτοκτόνησ εκουσίως και με τρόπο παράδοξο. Διηλοάθ, ενώ μετά από λίγες μέρες ο φίλος του πολέμοιοσ εναντίον του Πλευρία [η Πλευράστου], του βασιλιά των Ιλλυριών, εκίνησ στάθηξ

μπροστά στον βασιλιά [εν. Φίλιππο] και δέχθηκε στο ίδιο του το σώμα όλα ανεξαιρέτως τα χτυπήματα που κατευθύνονταν προς τον βασιλιά και πέθανε.

Όταν έγινε διαθέτο το συμβέν αυτό, ο Αττάλος, ένας από τους φίλους του, σκεπάζεσ πολλή επιμέρη πάνω στον βασιλιά, κάλυπε τον Παισαύνα σε δείπνο. Αφού τους προσέφερε άκρατον οίνον, παρέδωσε το σώμα του στους μουλαράδες, υποβόλωντάς το σε ύβριν και στην έξερση συμπεριφορά αυτών των μεθυμένων (μπερ. Ι. Πετρόπουλο).

30. Berne (1926), σ. 308-9, αρ. 614 (Ι. «Παισαύνας»).

31. Μαρτυρείται για πρώτη φορά στον Πλάτ. *Συμπ.* 189 ε, όπου ο Αριστοφάνης σημειώνει ότι ο όρος είναι πλέον *έν άνοιδι όνομα κείμενον*.

32. Dover (1974), σ. 208-9, σ. 101-2 για την κοινή αυτή αντίληψη μοισγυμνίου.

33. Στο ίδιο, ιδίως σ. 108-9, πβ. σ. 110, 116, 119-23.

34. Dover (1978), σ. 76.

35. Δηλ. λόγος ο οποίος ισοδυναμεί με μια ενέργεια ή πράξη, π.χ. «σου υποσώχομαι», «νομαζέω αυτό το καράβι».

36. Dover (1978), ιδίως σ. 35 και τώρα Fisher (1992). Από νομική άποψη ύβρις εθεωρείτο η εξευτελιστική χρήση βίας σε βάρος κάποιου, ελεύθερου ή δούλου.

37. Δεικνύομαι τον όρο «porular morality» που ανάλυσε ο Dover στο έργο του (1974), το οποίο αξίζει να μεταφωραστεί στα ελληνικά.

38. Βλ., π.χ., Ober, *ό.π.*, σ. 125-7: ο συμφορμώσ αυτόσ είναι χαρακτηριστικός μιας απλής προβιομηχανικής κοινωνίας.

39. Υποθέτω ότι σ' ένα ομοερωτικό περιβάλλον ήταν πιθανόν ο δεύτερος Παισαύνας να είχε ήδη ερωτήσ έναν φίλο πεισάου του θαυμασμού του Φίλιππου.

40. Για την έννοια αυτή, βλ. Dover (1974), σ. 180-1, 212, 276, 288.

41. Van Hooff, *ό.π.*, ιδίως σ. 55 [για την δεικνύο του μυθικού Κόδρου], σ. 126-7, πβ. και Αριστ. *Ηθ. Νικ.* II. 9.9 (τό τον φίλον ένεκα πολλά πράττειν και της πατρίδος, κἀν δέη ύπεροπθόνησκειν).

42. Βλ. Berne, *ό.π.*, σ. 94, αρ. 182 (Ι. «Αττάλος»).

43. Βλ. πιο κάτω.

44. Van Hooff, *ό.π.*, σ. 131.

45. Για την ιδεολογία της εκδίκησης, βλ. Blundell (1989).

46. Πβ. και το χωρίο I 185, πιο πάνω. Ο Αισχίνης εξέλλου είναι αξιοσημειωτάστος στις διατυπώσεις του. Βλ. Dover (1978), ιδίως σ. 36-8 για την ύβριν που πωλεί και ταυτόχρονα υπομείνει (ασμένως) ο Τιμάρχος.

Authairetos Thanatos: From Suicide to Social Life

Ioannis Petropoulos

Although the ancient Greek language has no single term for "suicide", our sources – particularly the myths, the historians, funerary epitaphs and dream-books – abound in revealing information on how the Greeks regarded the self-killing of a member of their society.

This article examines two representative cases from the mid-fourth century BC. First, the case of the Athenian politician Timarchus who was alleged to have prostituted himself to other men in his youth, having welcomed upon his body the "sins of a woman". After being sentenced to *atimia* (in effect, a humiliating and lifelong public silence and withdrawal), Timarchus is reported to have hanged himself. The report, based on a literal reading of a passage in Demosthenes xix, 2, is late (pseudo-Plutarch), yet seems plausible enough in the light of the social dynamics of the fourth-century BC Athens: *atimia* could have provoked suicide in a society in which social cohesion and the need to conform were extremely intense. Second, the flamboyant, pseudo-altruistic suicide of Pausanias, Phillip II's *eromenos*, as recounted in Diodorus Siculus (XVI.93.3-7). Both suicides were triggered by the invective that alleged violation of *sikas eros*, that is properly managed homosexual relations. Both allegations "feminized" the accused and thereby cast a shadow on his competence and solidarity as a citizen-soldier. As we hope to show, these parallel suicides – a kind of diptych – shed light on one another and together confirm a number of ancient mentalities regarding not only suicide but also masculinity and "male honor".

I.P.

Βιβλιογραφία

- ALLEN, D.S. (2000), *The World of Prometheus: the Politics of Punishing in Democratic Athens*. Princeton.
- BERNE, H. (1926), *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, I, München.
- BLUNDELL, M.W. (1989), *Helping Friends and Harming Enemies: A Study in Sophocles and Greek Ethics*, Cambridge.
- BURKHARDT, J. (1998), *The Greeks and Greek Civilization*, part. S. Stern, (επιμ.) O. Murray, London.
- CAIRNS, D.L. (1993), *Adios: the Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Oxford.
- CAREY, C. (2000), *Aeschines* (translation), Austin, Texas.
- DODDS, E.R. (1950), *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, Los Angeles, London.
- DOVER, K.J. (1974), *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, Oxford (διόρθ. ανατύπ. 1994).
- (1978), *Greek Homosexuality*, Cambridge, Mass.
- DURKHEIM, F. (1897), *Le suicide*, Etude de sociologie, Paris, 7e tirage, 1981.
- FISCHER, N.R.E. (2001), *Aeschines Against Timarchos*, transl., intro. & comment, Oxford.
- GRIFFIN, M. (1992), [rev.] van Hooff (1990), CR 42, 130-2.
- HARRIS, E. (1995), *Aeschines*, New Haven, CT.
- OBER, J. (1989), *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology and the Power of the People*, Princeton, N.J.
- PORTER, J.I. (1999) (επιμ.), *Constructions of the Classical Body*, Ann Arbor, Michigan.
- SISSA, G. (1999), «Sexual bodybuilding: Aeschines against Timarchos», *storia*, portier (1999), σ. 147-68.
- TODD, S.C. (1993), *The Shape of Athenian Law*, Oxford.
- VAN HOOFF, A.J.J. (1990), *From Autothanasia to Suicide: Self Killing in Classical Antiquity*, Routledge, London.
- WILLIAMS, B. (1993), *Shame and Necessity*, Berkeley, Los Angeles, London.